

U novije doba u sociološkoj literaturi Zapada i Istoka sve češće nalazimo napise koji se bave problemom ličnosti (C. W. Mills, *The Sociological Imagination*, New York 1959; I. S. Kon, *Sociologija ličnosti*, Moskva 1967. i sl.). Uz raniji interes za grupe i masu, sve se više ustaljuje mišljenje da je zadatak društvenih znanosti objasniti vezu između historije i biografije, između doživljaja pojedinca i problema društva kao cjeline.

U tu vrstu radova treba ubrojiti i knjigu S. Pulišelića, koji je marksističko-sociološkim pristupom pokušao objasniti ulogu velikih ličnosti i radnih masa u toku historijskog procesa. Mislim da je autor u uvodu svakako morao istaknuti način i vrijeme nastajanja knjige, odnosno objasniti njenu pedagošku namjenu, kakvu ima i većina ostalih radova istog autora.¹ Naime, još godine 1960. nalazimo u autorovim predavanjima (skripta *Sociologija* iz 1960) poglavlje pod istim naslovom. Ono je kasnije prošireno u priručniku *Osnove sociologije* (Zagreb 1964, 191—213) i sadrži već osnovne dijelove knjige. Novijeg datuma samo je poglavlje *Kult ličnosti i jačanje subjektiviteta radničke klase*, ali je i ovo posljednje objavljeno već kao poseban rad u *Zborniku radova Visoke upravne škole u Zagrebu za 1967. godinu*.

Knjiga ipak zaslužuje opširniji prikaz, jer je autor obradio zanimljivu i kod nas prilično malo proučavanu temu za koju su zainteresirane društvene nauke. Odmah ističem da su se centralni problemi ove esejistički pisane studije mogli vremenski bolje fiksirati, a prikazi različitih shvaćanja svestranije kritički interpretirati i usporediti na razini današnje sociološke nauke. Autora opravdava to što je materija izložena u knjizi vrlo kompleksna, a vremensko razdoblje preveliko za knjigu od stotinjak stranica. Svakako je ovako važna problematika zahtijevala mnogo opširniju obradu, i ne samo sociološko objašnjavanje izloženog materijala nego i višestruku suradnju učenjaka sa svih područja društvenih nauka (historičara, ekonomista, psihologa, historičara književnosti, filozofa i sl.). Ovako, kao rezultat pojednostavnjene sociološko-filozofske interpretacije problema, knjiga ima popularno-naučni karakter, te može biti namijenjena samo širim krugovima javnosti, odnosno upotrijebljena u edukativne svrhe. Stoga taj rad treba pozdraviti kao poticaj za daljnju obradu ove problematike na širem planu. Kolektivnim radom svakako bi se dobio uspješniji rezultat, jer je u današnje vrijeme nemoguće pojedincu da bude dovoljno iscrpno informiran o svim pojavama i dostignućima na tako širokom polju nauke. Ali, ako nije imao namjeru da izvrši temeljitu analizu teorija i shvaćanja predstavnika različitih filozofskih pravaca u pojedinim vremenskim razdobljima, autor se morao ograditi, jer ovako knjiga ne može zadovoljiti ni filozofa ni historičara. Sociološka tumačenja historijskih zbivanja obično — a to ni ovdje nije izuzetak — pate od mnoštva nedovoljno objašnjenih pojava iz široke i raznolike vremenske panorame, za čije bi objašnjenje svakako trebalo dati

¹ Do sada su objavljena ova autorova djela: *Klasni karakter nauke*, Karlovac 1951; *Sociološke teme*, Zagreb 1952; skripta za studente *Sociologija* (I, 1960, II, 1962); *Osnove sociologije*, I, Zagreb 1964, II, 1965; *Suvremeno društvo*, Zagreb 1966; *Političke partije*, I, Zagreb 1967; *Formiranje subjektiviteta radničke klase*, *Zbornik radova Visoke upravne škole*, Zagreb 1967, 75—87.

ekonomsku analizu. Igra događajima i ličnostima, preskakivanje sa svjetskog plana na nacionalni, navođenje primjera iz etnologije, historije, filozofije i književnosti, sve to djeluje pomalo nesistematski i brzo zamara čitaoca ako nije prisiljen da za svoje studentske potrebe pažljivo pročita knjigu od početka do kraja. Time ne mislim osporiti važnost sociologije pri ispitivanju takvih problema. Naprotiv! Smatram da bi samo sociolog, i u slučaju višestrane obrade materije, mogao dati jedinstven zaključak za čitavo djelo, koje tako ne bi — kao ovo pred nama — pružalo kritičaru priliku za prigovor autoru da je površnom interpretacijom problema umanjio sadržajnu vrijednost knjige. Kao što sam već napomenula, knjiga je pisana kao sinteza filozofskih i socijalno-političkih razmatranja zasnovanih na historijskom materijalizmu.

U prvom poglavlju autor je ukratko opisao različita subjektivno-idealistička shvaćanja od antičkog doba pa do danas, koja hipertrofiraju, pa i apsolutiziraju ulogu pojedinaca u historijskim tokovima, a u isto vrijeme potcjenjuju ili negiraju stvaralačku ulogu širokih radnih masa. Obuhvaćeni su Platon, Seneka, Machiavelli, Morus i Campanella, francuski materijalisti XVIII stoljeća (Holbach i Helvetius) i socijalisti-utopisti; posebna je pažnja posvećena misliocima XIX stoljeća: braći Bauer, Feuerbachu, ruskim narodnjacima, Carlyleu, Emersonu, Le Bonu, Tardeu i Nietzscheu, a zatim filozofima-historičarima XX stoljeća: Arnoldu Toynbeeju, Joséu Ortegi y Gassetu i Giovanniju Gentileu. Ukratko su opisana i mišljenja nacional-socijalista i predstavnika crkve, a na kraju fetišizacija Staljinove i Mao Ce Tungove ličnosti. Premda bi se ova plejada mislilaca mogla još nadopuniti, budući da je gotovo svaki iole značajniji filozof i sociolog zauzeo prema tom problemu svoje stajalište, ipak su i ovi obuhvaćeni omogućili autoru da sociološkom interpretacijom objasni kako su subjektivno-idealistička shvaćanja nastala kao rezultat pretpostavke da je društvena historija rezultat nečije unaprijed zamišljene aktivnosti, odnosno da su nastala u posebnim, teškim društvenim prilikama, kad napredni mislioci zbog zaostalosti širokih masa ulogu nosilaca napretka i pokretača historije daju jakim ličnostima. U poglavlju *Shvaćanja koja poriču svako značenje velikih ličnosti u historiji* dan je presjek kroz mnogobrojna shvaćanja objektivnog idealizma i vulgarnog materijalizma, odnosno fatalistička gledanja na proces svjetskih gibanja. Od crkvenih pisaca Augustina i Tome Akvinskog u početku srednjeg vijeka, preko Kalvinove predestinacije, autor se vraća na neke mislioce koji su obrađeni u prvom poglavlju, dopunjujući njihova mišljenja koja su u biti fatalistička (Hegel, francuski materijalisti, Nietzsche i dr.). Mislim da je autorovo ubacivanje pojedinih pasusa iz djela Lava Tolstoja, Wiliama Shakespearea i Theodora Dreisera suvišno, jer bi se u svjetskoj literaturi moglo naći još mnogo sličnih razmatranja, a time se samo razvodnjava osnovni tekst knjige. Završetak tog poglavlja posvećen je kvijetističkoj koncepciji u radničkom pokretu, koja se razvila iz negacije ideja, organizacija i velikih ličnosti. S obzirom na opširnost izlaganja srednjovjekovnih shvaćanja, mislim da je taj dio nedovoljno obrađen: izneseno je samo mišljenje njemačkog revizionista E. Bernsteina, koji je propagirao mirnu evoluciju bez revolucije negirajući svaki cilj, i Đilasov revizionistički zahtjev da se uvede višepartijski sistem u Jugoslaviji, čime bi se likvidirala rukovodeća uloga Saveza komunista u jugoslavenskom socijalizmu.

U trećem poglavlju autor marksističkom interpretacijom uloge velikih ličnosti u historiji dokazuje da velike ličnosti nisu presudna snaga historije, ali da ipak vrlo snažno utječu na društvena kretanja. Ovo i naredno poglavlje, o ulozi masa, zapravo su glavni dio knjige, i u njima Pulišelić razmatra ta dva pro-

blema potkrepljujući ih brojnim — iako ne uvijek najsretnije izabranim — primjerima iz historije. Sukub problema prema autoru leži u tome da velike ličnosti treba shvatiti kao nužan izraz objektivne historijske situacije. Autor razrađuje pozitivne oznake i karakteristike velikih ličnosti (energija, neustrajivost, upornost), naglašujući pri tom da velike ličnosti koncentriraju u svom djelovanju težnju masa. Interesantna je autorova tvrdnja da je ulogu ličnosti u društvenoj historiji moguće pravilno shvatiti jedino u jedinstvu općih (proizvodne snage i proizvodni odnosi), posebnih (geografska situacija) i pojedinačnih faktora (individualno obilježje određene države zajedno s drugim subjektivnim faktorima), te da velika ličnost treba da vodi računa o tim komponentama, koje moraju imati progresivnu tendenciju. Vrijedna su pažnje autorova razmatranja o ličnostima koje se javljaju kao branitelji društveno-ekonomske formacije u propadanju, obrađena na primjeru Rooseveltove djelatnosti u eri sanacije velike svjetske krize.

U poglavlju o radnim masama autor dokazuje da je historija zapravo njihovo djelo, ali da se uloga radnih masa mijenja pod utjecajem razvoja proizvodnih snaga, a da se djelovanjem masa mijenjaju i društveno-ekonomski odnosi putem socijalne revolucije, koja je shvaćena kao dijalektičko jedinstvo i suprotnost ekonomske, političke i kulturne revolucije. Autor je također u glavnim crtama razmotrio ulogu radnih masa unutar države, premda na žalost ne razrađuje pojam radnih masa, niti ukazuje na njihovu slojevitost. Veoma opširno govori o utjecaju narodnih masa na kulturno stvaralaštvo i pojedinaca i naroda u cjelini, smatrajući da su one ne samo pomoćno sredstvo nego i izvor tog stvaralaštva, i ilustrira tu tvrdnju primjerima iz razvoja religije i iz literature. Na kraju poglavlja autor zaključuje da je utjecaj širokih narodnih masa na tokove društvenih kretanja proporcionalan njihovoj snazi i stupnju društvenog razvoja.

Sazrijevanje radnih masa, odnosno u užem smislu radničke klase, kroz historiju, objašnjeno je u narednom poglavlju o formiranju i jačanju subjektiviteta radničke klase. To je svakako najbolje i najoriginalnije poglavlje u knjizi. Pretvaranje radničke klase od »klase po sebi« u »klasu za sebe«, tj. u sazrelu društvenu snagu svjesnu svoje historijske pozicije unutar kapitalizma, gdje se organiziranom kapitalu suprotstavlja isto tako organizirana radnička klasa uz pomoć sindikalnih organizacija, radničkih političkih partija i uz sve češće organiziranje na međunarodnom planu, sadržaj je većeg dijela ovog poglavlja. Prikazujući stanje radničke klase u suvremenom kapitalističkom sistemu Pulišelić kaže da je radnička klasa ostvarila industrijsku demokraciju formiranjem radničkih odbora u tvornicama, koji se u velikim poduzećima Zapada bave tripartitnim funkcijama (personalnim, socijalnim i proizvodno-tehničkim), a da je uvelike uznapredovala i u osvajanju zakonodavne vlasti demokratskim putem. Takvim djelovanjem postala je radnička klasa i u današnjem kapitalizmu golema društvena snaga i faktor transformiranja društva, te se ne može promatrati izolirano od onih promjena koje doživljuje kapitalistička klasa zbog recipročnog odnosa obiju klasa. To je složen proces, jer značajni dio snage koji gubi buržoazija prisvaja za sebe birokratski aparat. Ipak, radnička klasa od objekta sve više postaje subjekt proizvodnih odnosa, te Pulišelić objašnjava pojam »buržoaziranja« radničke klase na Zapadu, odnosno gubljenje oštrog polariteta između tih antagonističkih klasa. Pulišelić zaključuje »[...] koliko god je tačno da se prihvodi radničke klase i srednjih bilo novih bilo starih slojeva izjednačavaju, ipak ne može biti govora o buržoaziranju radničke klase. To

zato, jer radnička klasa usprkos povećanju njenih prihoda ne mijenja svoje bitne karakteristike, ne postaje vlasnik nad sredstvima proizvodnje niti odlučuje u upravljanju poduzećem« (118).

Na kraju se autor osvrće na prilike u socijalističkim zemljama, posebice na prilike u Jugoslaviji u kojoj je radnička klasa osvajanjem mnogih pozicija postala subjekt upravljanja u poduzećima. Ipak, zbog toga što su socijalističke revolucije provedene uglavnom u privredno zaostalim zemljama, u kakve se ubrajala i Jugoslavija, ta se društva još uvijek nalaze pred rješavanjem teških zadataka i ozbiljnih problema. Pored ostalog, razmrvljenost rada i alijenacija djeluju kao faktori osiromašenja radnikove ličnosti u industrijskom svijetu, osobito u velikim gradskim aglomeracijama, te autor ukazuje na potrebu procesa dezalijenacije na višem stupnju društvenog razvitka.

Posljednje poglavlje ove esejistički pisane sociološke studije posvećeno je kultu ličnosti. Mislim da tome nije trebalo dati toliko mjesta u knjizi koja ima mali opseg, i da je taj esej, nešto sažetiji, mogao biti uključen u poglavlje o ulozi velikih ličnosti. To, utoliko više što je o tom pitanju napisana kod nas čitava rasprava (A. Krešić, *Kritika kulta ličnosti*, Beograd 1968). Osim toga, takvom kompozicijom esej o kultu ličnosti, koji je obrađen vrlo detaljno, postaje završni dio knjige, iako je zapravo samo adneks poglavlju o velikim ličnostima. Na kraju, zamjeram autoru što neka mišljenja iznosi neutralno i pozitivistički, a ponegdje je tekst tako koncipiran da se ne zna citira li autor tuđe misli iz literature ili izražava svoje.

Historičara mora osobito smetati što društvene pojave nisu dovoljno objašnjene s ekonomskog stajališta. Iako je način izlaganja u ovoj knjizi možda logičan sa gledišta sociologa, danas obrada povijesnih procesa, pa prema tome i ličnosti, može biti rezultat samo svestrane analize, utoliko više što današnja nauka teži za jedinstvom i što se ruše vjekovima strogo određene granice pojedinih nauka.

Mislim da je autor morao svestranije obraditi radne mase u odnosu na njihovu društvenu slojevitost, uključujući tu i marksističku obradu klasa u procesu polarizacije društva. Da ima dovoljno znanja na tom području, pokazuje poglavlje o formiranju subjektiviteta radničke klase, gdje su vrlo koncizno sumirani mnogi danas i te kako važni problemi ne samo kapitalističkog, već i socijalističkog svijeta (birokracija, alijenacija, mijenjanje mjesta i uloge radničke klase i dr.).

Uzged napominjem da u knjizi ima dosta tiskarskih grešaka, iako su u priloženoj »errata corrige« odštampana samo dva ispravka. Također upozoravam na neujednačenost u navođenju izvora: autor često ispušta godinu izdanja knjige ili rada, a navodi izdavača, što je sporedni element pri traženju literature.

Usprkos svemu navedenom Pulišelićeva knjiga sadrži ipak mnogo vrlo originalnih misli, uspjelih mjesta i veoma dobrih stranica, pa govori o sposobnosti autora da izradi i bolje djelo nego što je ovo, predočeno našoj javnosti pod tako zvučnim naslovom. Svakako treba pohvaliti pokušaj autora da primjenom marksističke analize historije izađe iz više ili manje uskih okvira sociologije i ograničenih vremenskih razdoblja, te da dade sumaran presjek shvaćanja o ličnostima i masama, kroz čitavu filozofsko-sociološku literaturu, od starog vijeka do danas.

Mira Kolar-Dimitrijević